

Тетяна Стоян (Київ)

«ДВОРУШНИК-НАЦІОНАЛІСТ» КАРПЕКО – КЕРІВНИК РАДІОМОВЛЕННЯ УСРР (1933–1934 рр.)

Російська дослідниця радіоцензури Т.М. Горяева називає його Карпенко, але Всеукраїнський радіокомітет очолював тоді О.О. Карпеко. В особовій справі, яка збереглася в архівному фонді Наркомосу УСРР, викладено біографію Олександра Олександровича Карпеко. Вона мала два відмінних періоди – дореволюційний та радянський, формуючи світоглядні та політичні погляди цієї загалом пересічної особи, долю якої визначила активна більшовизація суспільного життя в Україні.

Багатодітна родина міського листоноші м. Кролевця Чернігівської губернії поповнилася 3 листопада 1891 р. сином Олександром, дитинство якого проходило на Смоленщині, позаяк у 1892 р. батька перевели до с. Блінні Кучи Рославського повіту Смоленської губернії¹. Навчання розпочав у сільській школі, а завершив в м. Біла на Смоленщині, перебуваючи в одному класі до 1906 р. з майбутнім заступником НКВС УСРР Зиновієм Кацнельсоном². Їхні номенклатурні шляхи в Україні перетиналися, хоча суттєво вирізнялися посадовими функціями. О. Карпеко, втративши батька, змушений був поєднувати навчання з приватними уроками, щоб утримувати 13 душ сім'ї, але закінчив Новгород-Сіверську гімназію (1910). Навчання продовжив у Ніжинському історико-філологічному інституті (1910–1914 рр.) по відділу класичної філології. Захистив дипломну роботу «До питання про характер та походження грецької сатиричної драми», мав намір поїхати до Лейпцига студіювати науки, але Перша світова війна перекреслила його освітні плани. Займався викладанням історії, німецької, французької, латинської та грецької мов в класах Острогорської гімназії Воронезької губернії. Опублікував свою першу наукову роботу («Античные мотивы». Опыт исследования античных мифов)³.

Політична біографія О. Карпеко розпочалася одразу після жовтневого перевороту 1917 р. Можливо соціальне походження, революційний романтизм, яким захоплювалася певна частина інтелігенції, схилили його до рядів КП(б)У, відтак очолив шкільний підвідділ Острогорського повіту, став членом губернської народівити, головою учительської спілки, а згодом керував профспілками освітян Острогорська, Костянтинівки, Бахмута, очолював ревком та виконкоми рад на Донбасі. Партійна робота була пов'язана з агітпропом Ніжина, парткомом Січневого району м. Києва. Очолюючи агітпроп Київського окрпарткому у 1919–1926 рр., особисто спілкувався з секретарем

Київського окрпарткому та ЦК КП(б)У П.П. Постишевим, а також з Л.М. Кагановичем.

Партійно-радянську діяльність, судячи із службової справи, О. Карпеко активно поєднував з науково-дослідною роботою в Ніжинському ІНО, на кафедрі марксизму-ленінізму у Києві (1923–1926). Так, 20 листопада 1926 р. в одній із чергових анкет знаходимо запис: «За останні часи, крім вищезазначених двох праць, встиг надрукувати невеличку роботу – «З історії ревруху серед студентства 1905 року на Київщині», в різних часописах вмістив статті з історії ревруху в Росії та на Україні, робив 11 наукових докладів, керував марксо-ленінським семінаром та його історичною секцією в Ніжині з 1922–1924 року. Керував підвищеним семінаром з історії ревруху в Росії та на Україні при Київському ІНО з 1924–1925 року»⁴. На сторінках друкованого періодичного органу «Записки Ніжинського ІНО», що вийшов у 1926 р., Карпеко опублікував власні статті «Київська спілка боротьби за визволення робітничої кляси» та «Червона гвардія у Києві». Він працював в Ніжинському ІНО з відомими професорами гуманітаріями – В.І. Резановим, М.Н. Петровським, М.М. Бережковим, М.Ф. Даденковим, К.Т. Штепою, але професором не став.

Партійного функціонера О. Карпеко призначали ректором Ніжинського ІНО (липень 1924), Київського ІНО (липень 1924 – січень 1926), КІНГУ. На посаді ректора КІНО зустрів А.В. Луначарського у жовтні 1925 р. Академік С.О. Єфремов, довідавшись про «урочистий прийом» наркома освіти РСФРР, передав обставини «комічної пригоди» у «Щоденнику». Колишнього київського студента А. Луначарського записали до почесних студентів КІНО, сподіваючись на допомогу щодо забезпечення російськими підручниками, однак Анатолій Васильович порадив звернутися до О.Я. Шумського та «...дбати про розвиток не чужої, російської культури, а своєї власної, української»⁵. Від студента його рідного Ніжинського історико-філологічного інституту до ректора – досить стрімка кар'єра, яка стала можливою завдяки партійності самого О. Карпеко та радянської системи освіти.

Наприкінці 20-х рр. його відправили на Донбас очолювати агітпроп Сталінської округи за особистою «вказівкою самих Кагановича та Постишева», де О. Карпеко працював до 1930 р.⁶ Повернувшись з Артемівська, посів посаду заступника завідуючого культпропом ЦК КП(б)У, а 26 липня 1931 р. його призначили заступником наркома освіти УСРР⁷. Він переймався технічними вишами, дбав про їх українізацію, друкував на сторінках часопису «Комуністична освіта» статті про стан загальноосвітньої та політехнічної школи⁸, брошури пропагандистського спрямування⁹. Захоплення давньогрецькою міфологією довелося змінити на поширення комуністичного міфу про суспільство соціальної рівності.

23 лютого 1933 р. О. Карпеко звільнили з Наркомосу і призначили головою Всеукраїнського комітету радіофікації та радіомовлення¹⁰. Політико-ідеологічна чистка НКО УСРР завершилася суцільним «погромом» кадрового корпусу М.О. Скрипника, звільненням з посади та самогубством самого наркома. 31 січня 1933 р., тобто за місяць до нового призначення О. Карпеко, РНК СРСР видав постанову «Про Всесоюзний комітет по радіофікації та радіомовленню при РНК СРСР»¹¹, відтак подібна установа мала з'явитися в УСРР. 22 листопада 1933 р. прийняли «Положення про Всесоюзний комітет по радіофікації та радіомовленню при РНК СРСР»¹².

Система радіомовлення, якщо брати її організаційно-складову частину, була для О. Карпеко справою новою, але функції та завдання цілком відповідали колишньому агітпропівцю. На Радіокомітет покладалися – координація науково-дослідної роботи в галузі радіо, забезпечення «масово-політичних перекликів і трансляцій», організація музеїв, радіовиставок, підготовка керівних та масових кадрів радіомовлення, з якими справлявся О. Карпеко, маючи досвід роботи з технічними вишами системи Наркомосу. Всеукраїнський комітет був місцевим органом всесоюзного радіокомітету з радіофікації та радіомовлення, а голова республіканського був його уповноваженим на території УСРР. Керівника республіканського радіокомітету при РНК УСРР призначав РНК СРСР за погодженням з Всесоюзним радіокомітетом.

Система радіомовлення в УСРР, особливо громадсько-політичного та художнього, перебувала під наглядом ідеологічної цензури. Напередодні організаційно-структурних змін радіомовлення в Україні діяло Всеукраїнське радіоуправління, яке у січні 1933 р. очолював «тов. Чигиринський». На одній із нарад він зазначив: «Трапляються серйозні політичні помилки. Іноді лекція наводить дуже цікаві наукові дані, а в цілому вона – політично шкідлива, бо її так побудовано. Класовий ворог вважає, що радіомовлення – галузь, куди найлегше пролізти, бо тут не залишається видрукуваних наслідків, а проходить лише мовлення. Тому ми повинні загострити нашу класову пильність»¹³. Створення Всесоюзного радіокомітету вказувало на основні напрямки зміцнення «більшовицької пильності», які стосувалися українських національно-культурних пріоритетів. У лютому 1933 р., вітаючи журнал «Радіо» з трирічним ювілеєм, голова Всеукраїнського радіокомітету Ф.Я. Кон висловив низку критичних зауважень на адресу українського радіо. «Але як і у всьому Союзі, – писав він, – українське мовлення ще не визволилось цілком з під тягаря відомчої нудоти, нудного безпредметного «накачування», вульгарного спрощенства і недооцінювання актуальних політичних кампаній»¹⁴. Союзному керівництву не подобалася українізація освіти, школи, культури, тому воно по-своєму опікувалося

турботами національного радіомовлення. З ініціативи центральних органів була запропонована паспортизація радіовузлів, які перебували у підпорядкуванні Наркомв'язку, ВУРПС. Їх налічувалося у 1934 р. близько 5 тисяч, тому вирішили з'ясувати не лише їх технічний стан, а, передусім, соціальне походження абонентів, сподіваючись стягнути 22,5 млн. рублів абонплати¹⁵.

Діяльність О. Карпеко на посаді керівника Радіокомітету була стриманою і не вирізнялася надмірною активністю та революційністю. Він брав участь в обговоренні радіокомпозиції роману І. Микитенка «Ранок»¹⁶, обережно висловлювався в пресі, але і друкувався значно менше, якщо співставляти з попередніми роками. Саме за його головування в Радіокомітеті відбувався переїзд цієї установи з Харкова до Києва, відтак О. Карпеко долучився до розширення симфонічного оркестру, зміцнення його новими фахівцями, створення «зовсім заново високо якості хору», формування драматичного ансамблю, музредаторської групи та групи режисерів, складання річного репертуару. Планували радіопостановку музичних творів Бетховена, Шопена, Вагнера, літературно-драматичних («Мертві душі» М. Гоголя, «93-й рік» Гюго). Ці заходи розглядав О. Карпеко, підтримуючи політико-ідеологічні завдання радіомовлення. «Прямуючи до основної мети, – наголошувалося в одній із передмов часопису «Радіо», – зробити радянське радіомовлення могутнім чинником в руках партії та уряду на всіх ділянках соціалістичного будівництва, вся радіомовна робота має бути побудована так, щоб вона дійсно підносила творчий ентузіазм трудящої людності країни будованого соціалізму, спрямовувала її волю на краще виконання всіх завдань партії та уряду в добу побудови безкласового суспільства»¹⁷. Задля цього діяло громадсько-політичне мовлення. У 1934 р., але за рішенням ЦК ВКП(б), було усунено радіогазету, що існувала з 1926 р., а натомість запропоновано «...масову актуальну політінформацію, яка б забезпечувала радіослухачеві свіжі, злободенні, останні вісті, про які радіослухач довідується радіом далеко раніше, ніж із друкованої преси»¹⁸.

О. Карпеко виконував чергові завдання політичних реформаторів, накреслених XVII з'їздом ВКП(б), спираючись на постанови з'їзду, постанови ЦК ВКП(б) від 21 лютого та 7 травня 1934 р. про розвиток радіомовлення, яке «...не на словах, а на ділі допомагало б партії і уряду вивершити основне завдання 2-ої п'ятирічки, побудувати безкласове соціалістичне суспільство»¹⁹. Голова Радіокомітету України звітувався про свою роботу на сторінках журналу «Радіо», зосереджуючись на організаційно-технічних та політико-ідеологічних питаннях радіомовлення. «Першими серед всіх першочергових питань, – наголошував він у статті, – є питання радіотехнічної бази, що часто-

густо лімітує потрібний розворот радіомовної роботи»²⁰. Він переможно констатував, що СРСР за потужністю радіотрансляційної мережі вийшов на перше місце в Європі, хоча з 64 радіостанцій у 1588 кіловат, 10 зосереджувалося в Україні, маючи 109 кіловат, що у декілька разів менше від Англії, Німеччини, Франції. Однак, критично оцінюючи рівень радіофікації, О. Карпеко підкреслив значне відставання країни за рівнем забезпечення радіо населення: 13 точок на тисячу, тобто 28-е місце в світі. Лише 25% слухачів СРСР мали лампові або детекторні приймачі, а решта користувалася репродукторами від дротяної трансляційної мережі. В Україні було на початку 1934 р. 974 радіовузлів, з них 600 належало Наркомату зв'язку, який збирав 15 млн. рублів абонплати, але не поліпшував технічної справи²¹. Стаття виявилася досить критичною, ніби О. Карпеко був ревізором, а не головою Радіокомітету України.

Він зупинився також на галузі радіомовлення, де зрушення торкнулися «...ідейно-політичного рівня мовлення, що спрямовано було на допомогу партії та уряду в боротьбі за ліквідацію прориву в сільському господарстві УСРР, за організаційно-господарське й політичне зміцнення колгоспів, за вірне переведення ленінської національної політики, в боротьбі за очищення системи радіомовлення від класово-ворожих елементів»²². О. Карпеко наводить «зворушливі листи» слухачів, їхні захоплення від прослуховування радіокомпозицій «Ранок», класичної музики, різних концертів.

Торкаючись громадсько-політичного мовлення, О. Карпеко застережливо говорив про його принципи, мету і завдання. «Вся ця робота в галузі радіомовлення, – наголошував він, – провадиться в умовах жорстокої класової боротьби, коли доводиться надзвичайно уважно проглядати і кадри радіомовних робітників і самий зміст пересилань. На таку відповідальну ділянку ідеологічного фронту пролізло чимало ворожих контрреволюційних елементів, зокрема українських націоналістів, що часто-густо в надзвичайно умілій прихованій формі, а іноді і одверто провадили свою шкідницьку роботу»²³. Його обурював факт «притуплення пильності», коли співак Всеукраїнського радіокомітету Дудко «...намагався виконувати у мікрофона націоналістичні шовіністичні українські пісні», навіть після їх заборони вони потрапили до програми («Гей літа орел», «Ой чого ти почорніло»). Ці нахабні намагання, навіть після викриття, провадити націоналістичну пропаганду біля мікрофону, – писав О. Карпеко, – є вже одверта вилазка класового ворога»²⁴. Він показав «націоналістичний мотлох» та «націоналістичні промови» співробітника дитячого мовлення ВУРКУ Зайця, «ідеологічно шкідливі твори» («Юбер-Алес», «Давайте поговоримо») керівника художнього мовлення Харківського

облрадіокомітету Демінського. «Цілком природно, – продовжував констатувати О. Карпеко, – що не тільки викинули з радіомовної системи всіх відвертих націоналістів, шкідників, цю контрреволюційну наволоч, а й перевірили весь склад робітників як Всеукраїнського радіокомітету, так і всіх радіокомітетів обласних. І не мало в процесі цієї перевірки повикидали зі всієї радіосистеми прихованих класових ворогів. Перевірили і всю творчу продукцію. І немало повикидали ідеологічно невитриманих шкідливих речей»²⁵.

Попереджувальна і самозахисна стаття, яку своєчасно опублікував голова Українського радіокомітету, була своєрідною індульгенцією. Він ратував за поліпшення якості радіомовлення, артистичне виконання творів, але внаслідок масових репресій проти художньо-мистецької інтелігенції нікому було декламувати, співати, грати. Дійшло до того, що керівники Дніпропетровського облрадіо виписали гонорар Шуберту і «...дуже здивовані були, що Шуберт довгий час не з'являвся за одержанням цього гонорару»²⁶. Дбаючи про «...ідеологічну витриманість кадрів радіо фронту, за високу ідеологічну якість мікрофонної продукції, за більшовицьке радіомовлення», політоргани фактично ліквідували досвідчених працівників системи радіомовлення та інтелектуалів. До цієї ганебної і злочинної справи долучався і сам О. Карпеко, сподіваючись на власний порятунок.

Не буди лихо – поки тихо. Масові репресії, які зруйнували скрипниківський склад Наркомосу, «очистили» систему освіти від «класово-ворожих елементів», торкнулися і самого О. Карпеко. 26 вересня 1934 р. загальні збори партосередку НКО УСРР, розглянувши справу колишнього заступника наркома освіти, постановили: «...з партії виключити за втрату більшовицької пильності, переродження і дворущника, що до цього часу повністю не роззброївся перед партією»²⁷. Повторна чистка керівника Всеукраїнського радіокомітету за вимогою парторганізації НКО УСРР, де він не працював, означала завершальний акорд погрому політичної команди М. Скрипника, до якої належав О. Карпеко.

Чистка республіканського радіокомітету набула ознак ідеологічної кампанії. 29 вересня 1934 р. бюро Петровського райпарткому м. Києва слухало постанову парткому Радіокомітету від 20 вересня про повторну чистку т. Карпеко. «Бюро районного комітета партії відзначає, що партійний комітет радіокомітета і окремі члени партії, замість побільшовицькому підготувати колектив до повторної чистки т. Карпеко і допомогти в цьому комісії у справах чистки, – зазначалося в постанові, – провели по суті антипартійну лінію в цьому питанні і замість допомогти комісії у справах чистки своїми неправильними антипартійними діями утруднювали їй роботу»²⁸. За уникнення від партчистки парткомітет

Радіокомітету було розпущено, а його членам – О. Карпеко та іншим оголошено догану. 2 жовтня було обрано новий склад парткомітету ВУРКУ, але без О. Карпеко. До Києва приїхала «спеціальна бригада» Всесоюзного радіокомітету на чолі з Д.А. Норіциним, яка протягом 4–12 жовтня перевірила роботу українських колег. Вона констатувала «...рішуче посилення контролю за змістом пересилань політінформацій і самоосвітніх лекцій, прослухування ряду художніх пересилань київської і харківської станцій з участю спеціалістів музикознавців і літредакторів центрального мовлення»²⁹. Вимога повторної чистки О. Карпеко стосувалася його діяльності на посаді голови Радіокомітету, але мала безпосередній політичний зв'язок із Наркомосом. «Редактори політичної інформації всеукраїнського радіокомітета жодного разу, в жодному пересиланні не говорили про суть і боротьбу з помилками Скрипника. Всеукраїнський радіокомітет навіть про останні події, зв'язані з повторною чисткою керівника всеукраїнського радіокомітета, жодного слова не передав по радіо.

Справа Карпеко – яскравий показник того, що політична пильність в ряді ланок радіомовлення явно незадовільна. Груповщина, зажим самокритики, підлабузництво, втрата партійного чуття – ось причини антипартійних настроїв, що виявилися у всесоюзному радіокомітеті у зв'язку з повторною чисткою Карпеко»³⁰. Так виникла «справа Карпеко», яку роздмухували газети «Правда», «Комуніст», «Пролетарська Правда». «Всім відомо, – писав робкор газети «Комуніст» М. Орехов, – як глибоко і як широко в шкільній практиці викривлялася ленінська національна політика. За ці викривлення пряму відповідальність несе Карпеко»³¹. Заклики про відповідальність свідчили про неминучість оргвисновків, яким не міг зарадити, а можливо боявся однокашник О. Карпеко З.Б. Кацнельсон, котрий очолював харківське ДПУ.

Вбивство С.М. Кірова 1 грудня 1934 р. започаткувало відвертий терор проти «контрреволюційних прихвоснів», серед яких опинилися переважно «українські націоналісти». Висловлювання в пресі набули ознак звинувачень. «Радіомовлення УСРР, – писав Б. Мамонтов, – кероване дворушником-націоналістом Карпеко та його вірними поплічниками, що на словах декларували відданість генеральній лінії партії, а на ділі провадили свою націоналістичну діяльність, не стало гострою зброєю партії в боротьбі з націоналізмом»³².

Навпаки, саме націоналістична практика в радіомовній роботі яскраво виявилася в повсякденному намаганні відвести радіо від участі в боротьбі з націоналізмом, в ігноруванні і перекрученні директив партії про розгорнутий наступ на буржуазний, контрреволюційний націоналізм, на національний ухил, що змикається з імперіалістичними інтервентами, в

протаскуванні до ефіру буржуазно-націоналістичної, контрреволюційної контрабанди, в засміченості складу радіоробітників націоналістичними, білогвардійськими, фашистськими елементами»³³. Войовнича фразеологія свідчила про появу нових ідеологем, спрямованих проти справжньої української культури, її самобутності, зміну вектору українізації, посилення так званого інтернаціонального виховання. Терміни – «троцькістсько-націоналістичний мотлох», «класово-ворожа контрреволюція», «українські буржуазно-націоналістичні елементи», «контрреволюційний саботаж», «політичні прориви», якими користувалися тоді в пресі, мали цензурно-профілактичну функцію: вони виявляли носіїв подібних ідеологем в суспільстві, а з другого боку табували відповідну національно-культурну проблематику.

Заклики про «пильність», про викриття «ворогів» підкреслювали наявність «радіофронту». 13 грудня 1934 р. ВРК видав постанову № 270 про художнє мовлення ВУРКу, Одеського та Харківського обласних радіокомітетів, у якій виклав зміст «карпековщини»³⁴. До особистого «дворушник і націоналіст», О. Карпеко був наділений низкою інших політико-ідеологічних ознак: «націоналістична лінія», «націоналістична діяльність», «контрреволюційна контрабанда», «сектантська замкненість». До недоліків були віднесені «політичні, буржуазно-націоналістичні викривлення і соціал-фашистська контрабанда» в Харківському облрадіо, «безпринципність репертуарної політики Одеського радіокомітету», недостатня робота «по інтернаціональному вихованню мас»³⁵. Виявилось, що О. Карпеко проігнорував директиву ВРК від 8 січня 1934 р. №5 про посилення «класової пильності до мікрофонного матеріалу», а також про інтернаціоналізацію репертуару. «Карпеківське керівництво ВУРКу, – писав черговий викривальник, – свідомо відривало радіомовлення від боротьби партії проти націоналістичних викривлень, зокрема в літературі, музиці й інших ділянках культурного будівництва. На радіо протаскувалися націоналістичні, явно ворожі пересилання; мікрофон ВУРКу використовували націоналісти-шкідники»³⁶. У грудні 1934 р. О. Карпеко було звільнено з посади голови ВУРКу та «остаточно» виключено з партії. У 1938 р. Головліт УРСР визнав праці О. Карпеко «шкідливими, націоналістичними контрреволюційними»³⁷, а їх автор склав голову в таборі ГУЛАГу.

Політична біографія О.О. Карпеко, яка формувалася під впливом соціалістичного будівництва в УСРР, вирізнялася кар'єрним просуванням: агітпроповець, ректор декількох вищих навчальних закладів, заступник наркома освіти, голова Українського радіокомітету. Для сина листоноші вона була карколомною, але завершилася драматично. Номенклатурний зв'язок зі Скрипником коштував не лише

кар'єрного просування, а також життя. Він очолював Радіокомітет УСРР у 1933–1934 рр., які виявилися роками першої масової хвилі політичних репресій, тому не міг уникнути репресивного терору.

О. Карпеко переніс столицю українського радіомовлення з Харкова до Києва, а разом і жорстку систему політичної цензури, яка оточувала не лише мікрофон, позаяк пронизувала ефір, діяльність творчих груп, громадсько-політичне та художнє радіомовлення.

¹ ЦДАВО України. – Ф. 116. – Оп. 12. – Спр. 6061. – Арк. 6.

² Кацнельсон Зиновій Борисович – м. Бобруйськ, 24.11.1892 р., єврей. Закінчив гімназію, юрфак Московського університету (1915), вивчав східні мови у спецкласах Лазаревського ін-ту, слідчий військового відділу ЧК (1918), заступник начальника особливого відділу Південного фронту та 12-ої армії, голова Закавказької ЧК (1925), начальник відділу прикордонної охорони та головний інспектор військ ОГПУ СРСР (1926), Вищої прикордонної школи ОГПУ (1926–1929), Харківського обласного відділу ОГПУ та заступник повпреда ОГРУ по УСРР і заступник голови ДПУ УСРР, наркома внутрішніх справ УСРР (1934–1937), начальника ГУЛАГу НКВС СРСР та начальника будівництва каналу Волга–Москва. Розстріляний 10.03.1938 р. / Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К., 1997. – С. 486.

³ ЦДАВО України. – Ф. 116. – Оп. 12. – Спр. 6061. – Арк. 3-4.

⁴ Там само.

⁵ Єфремов С.О. Щоденники, 1923–1929. – К., 1997. – С. 295.

⁶ Виговський М.Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920–1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції. – К.: Генеза, 2005. – С. 253.

⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 205. – Арк. 148.

⁸ Карпеко О. Постанова ЦК ВКП(б) про початкову та середню школу – бойова програма у боротьбі за політехнічну школу // Комуністична освіта. – 1931. – № 9. – С. 12-17; Факти вперта річ // Там само. – 1932. – № 10. – С. 5-8; До підсумків триместру в політехнічній школі // Там само. – 1933. – № 1. – С. 31-41.

⁹ Карпеко О. До питання культурноосвітнього будівництва на Україні в другу п'ятирічку. Випуск 1. – Х., 1932. – 32 с.; Третій вирішальний. – Х., 1931. – 15 с.

¹⁰ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 281. – Арк. 192.

¹¹ Радіоежегодник. – М., 1934. – С. 21.

¹² Известия ЦИК и ВЦИК. – 1933. – 22 ноября.

¹³ Пишні розмови про якість (на виробничій нараді ВУКРу в справі боротьби за якість радіомовлення) // Радіо. – 1933. – № 1. – С. 6.

¹⁴ Привітання Всеукраїнському журналу «Радіо» на день його трирічного ювілею. Лист голови Всеукраїнського комітету радіомовлення Ф.Я. Кона // Радіо. – 1933. – № 2. – С. 51.

¹⁵ Паспортизація радіовузлів // Радіо. – 1934. – № 7. – С. 248.

-
- ¹⁶ До нашої зустрічі // Радіо. – 1934. – № 7. – С. 260.
- ¹⁷ Всеукраїнський радіокомітет у новій столиці УСРР // Радіо. – 1934. – № 10. – С. 396-397.
- ¹⁸ За більшовицьке радіомовлення в новій столиці України // Радіо. – 1934. – № 10. – С. 397.
- ¹⁹ Карпенко О. На радіо фронті // Радіо. – 1934. – № 7. – С. 264.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само. – С. 267.
- ²³ Там само. – С. 268.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Даниленко В.М., Кузьменко М.М. Соціальний тип та інтелектуально-освітній рівень номенклатури скрипниківського Наркомосу. Біографічні нариси. – Севастополь–Донецьк, 2003. – С. 36.
- ²⁸ Посилити більшовицьку пильність // Радіо. – 1934. – № 10. – С. 394.
- ²⁹ По сигналах «Правды» // Радиогазета. – 1934. – 18 октября, № 49.
- ³⁰ Посилити більшовицьку пильність... – С. 394.
- ³¹ Орехов М. Під машкарою «простачка» // Комуніст. – 1934. – 3 жовтня.
- ³² Мамонтов Б. Радіомовлення – до міцних більшовицьких рук // Радіо. – 1934. – № 11. – С. 443.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Горяева Т.М. Радио России. Политический контроль советского радиовещания в 1920–1930-х годах. Документальная история. – М., 2000. – С. 150.
- ³⁵ Там само. – С. 152.
- ³⁶ Тугай М. Викорчувати рештки націоналістичних прихвоснів // Радіо. – 1934. – № 13. – С. 446-447.
- ³⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 15. – Арк. 219-224.